

**NEDERLANDSCHE HANDELSDRUKKEN
VAN DE 16^e, 17^e en 18^e EEUW.**

Over de verspreiding in vorige eeuwen van het Nederlandsch als handelstaal is tot nu toe weinig medegedeeld geworden.

Dit mag ons echter geen verwondering baren daar de gegevens tot staving daarvan, zeldzaam zijn en meestal buiten onze gewesten moeten gezocht worden.

Door hun aard hebben handelsarchieven een privaot karakter en worden meestal na zelfs zeer korten tijd vernietigd. Wat het gedrukte over handelsbelangen aangaat, dit beschouwde men gemeenlijk, zoodra het actueele voorbij was, als waardeloos en het kwam alzoo in den papiermolen terecht.

Indien men redelijkshalve niet vergen mag dat handelsboeken en handelsarchieven overal bewaard blijven, dan is het echter te betreuren dat vele andere gedrukte handelsdocumenten, zooals waren-prijscouranten, beursnoteeringen, reglementen, enz. ook verdwijnen. In hun soms raadselachtige beknoptheid, zijn zij veelal van groote waarde voor de economische geschiedenis en menig duister punt der geldwaardens en handelswetenschappen zou door hen hun oplossing vinden.

Dit voorbijgaand karakter van alles wat handelspapier betreft maakt dan ook dat veel er van tot de grootste zeldzaamheid behoort; zoo weet Dr. Baasch ons te melden, dat Dr. H. Brugmans uit den Haag, van de Amsterdamsche prijscourant, welke sedert 1613, van ambtswege, wekelijks uitgegeven werd, slechts drie exemplaren voor de heele 17^e eeuw heeft kunnen opsporen.

Het voorgaande maakt duidelijk met welke moeilijkheden een beschrijving van vroegere handelsdrukken gepaard gaat, en mijn bijdrage daarover moet alleen als een poging daartoe beschouwd worden.

De oude handelsdrukken verdeel ik als volgt:

- 1 A Waren-prijscouranten.
- 2 B Wisselkoersbriefjes.
- 3 C Verzekeringsformulieren.
- 4 D Vervoerdocumenten.
- 5 E Handelsberichten.

Tusschen de vreemde handelsdrukken der 16e, 17e en 18e eeuw welke wij onderzochten, met het doel eenige punten van vroegere handelstechniek te doorgronden, ontmoetten wij enkele stukken in het Nederlandsch opgesteld en in vreemde landen gedrukt. Als

bewijsstukken liet ik ze clichéeren, zoodat eenieder er zijn opmerkingen over maken kan.

A. WARENPRIJSCOURANTEN

HAMBURG

Dr. E. Baasch volgens zijn «Forschungen zur hamburgischen Handelsgeschichte III. Geschichte des hamburgischen Waren-Preiscurant» (Hamburg 1902), heeft slechts drie Hamburgsche prijscouranten van vóór 1736 kunnen ontdekken, namelijk een van 10 November 1693, een van 9 Maart 1703 en een van 16 Dec. 1712.

Wij zelf bezitten twee exemplaren, waarvan het eene dagteekent van 1 November 1672 en het andere van 13 Juli 1714. Beide zijn, even als die welke Dr. Baasch vermeldt, geheel in het Nederlandsch opgesteld.

Opmerkelijk is, dat zij uitgegeven werden «Met Consent E.E.H.A. Raet», wat doet vermoeden dat het om een ietwat officieele prijslijst handelt.

Wanneer deze Nederlandsche prijscourant te Hamburg eerst verscheen, kan, gezien de groote zeldzaamheid van zulke stukken en de weinige bescheiden die wij bezitten, op geen wijze beslissend bepaald worden.

Nog oudere Nederlandsche prijscouranten van Hamburg zijn ons bekend geworden; zoo beschrijft Dr. Richard Ehrenberg in de Hansische Geschichtsblätter van 1883, een prijscourant van 1592, tot titel hebbende: «Prys van Coopmanschappen, wisselen loopende in der stadt Hamborg». Ook ons Plantijnmuseum bezit een exemplaar van 1607, waarvan de titel als volgt luidt:

«PRYSOVRANT HAMBORCH»

in Anno 1607 15 Januari.

Deze is op een langwerpige strook langs beide zijden gedrukt, en bevat de waarde-aanduiding van bijna uitsluitend drogerijen en koloniale waren.

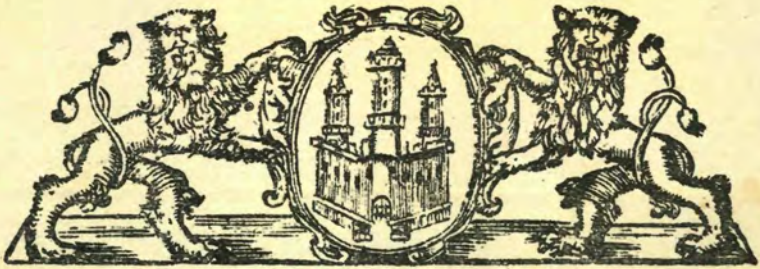
De prijzen zijn geplaatst volgens opgaven per ton, per centner, per 100 pond, zooals dit in 1714, dus meer dan een eeuw later, nog gebeurde.

Op het einde volgt de wisselkoers van Hamburg op Londen, Middelburg, Amsterdam, Antwerpen, Keulen, Frankfurt, Nurenberg en Danzig. —

Denkelijk heeft de uitgave tot 1736 geduurd, daar in dit jaar hervormingen plaats hadden voor het opstellen, door makelaars, van de prijsnoteeringen. De sedert 1736 bewaarde prijscouranten zijn in de

PRYS-COURANT, Hamburg adi 13 July. 1714.

Met Consent E. E. H. A. Raect.

NB de Prys van alle Goederen is Courant-Gelt. B. beduyt Banco
 R. Rycksd. 400 4 Flamisch. & grooten Fläm. 2 28 Marck Lübs. 8. 28 Schil-
 ling Lübs. c. cont. r. 13 maend. rab. N. nieuwe, O. oude

<i>VVaren by 10 Courant.</i>		<i>Engels Dool-Leer 8:9 28</i>		<i>Succus Liquiritiz 2 38:40</i>	
P eper Holl. 2 35 1/2	cc	d. Calts-Leer c. 18	28	Rad. Chine 48:56:64	
dito Engels 2 15	cc	Hamburg. pont leer. c 9 1/2	28	Peper lang 15:20	28
dito Danisch 2 35 1/2	28	<i>Verff VVaren by 10 R.</i>			
Nägelhout 2 11 1/2	28	I ndigo quati. 12:14	cc	Corcume 26	28
Saffran gaff. 2 15 N: 28	28	L auro 2 12 1/2	8 cc	Cubeben 26:27	28
dito Roßch 2 8	28	B ouli. 2 B, Jam 7	cc	Dadeln. 2 12	28
Dito: Orange 2 B.	28	d. Curassau 7 1/2:8 1/2	b	scammonea 2 12	28
Dito Maglianisch 2 25	28	C onchenille 2 38:39 1/2	cc	Aloes Epatica 2 24:28	28
Prunellen 2 6:7	28	dito Silvester 2 10	b	d. Socotrine. 2 28:36	28
Zinober 2 64	28	O rlean c. 2 13:17	28	Pistaties 2 12:16	28
d. gereven 2 4	28	S affor van Erfort c. 2 9:12	28	Sponsien 2 16:30:36:48	28
Spaensgroen 2 12:20	28	<i>Dito by 100 lb.</i>			
Huyablasen 48:64	28	G allen Alep r. 2 45:46 28	28	Camphor 2 32	28
Grein 2 13 1/2	28			Salappe 2 4:48	28
				Alfa Foetida 2 2 1/2	28
				Peper vitte 2 26	28

Bovenste (1/3) gedeelte van de Hamburgsche prijscourant.

Duitsche taal want op 24 Februari 1736 verscheen het eerste nummer van de «Preisourant der Wahren in Partheyen.»

Het formaat en het uiterlijk opzicht van de prijscourant van 1714 is gelijk aan die van 1672. Zij is 0,35 m. hoog op 0,16 m. breed, en is langs beide zijden bedrukt.

De prijs van circa 300 handelswaren wordt er in opgegeven, gevolgd door een reeks wisselnoteeringen. Op het einde heeft men dit bericht: «Deze Prys-Courant vverd verkoft op de VVandberyder Broeck».

Tusschen de ongeveer 300 aangeduide handelswaren treft men

Nederlansche Warenprijscouranten van Dublin (1714-1720)

Prijs-Courant der wytgaande Goederen present in Dublin, den 6ten 1720

Boter, de 112 pond, 213 a 229 1/2
 Talk, de 112 pond, 206 a 216 1/2
 Gefoute Offe Huyden, de 112 pond, 15 1/2 a 16 1/2
 Dito Koeijen, de 112 pond, 12 1/2 a 13 1/2
 Gefouze Vleesch, de Barrel, of 224 pond, 13 a 14 1/2
 Dito Spek, de Barrel, of 112 pond, 15 1/2 a 16 1/2
 Pekelbaring, de Barrel, 15 a 16 1/2
 Gerookte Dito, de Barrel, 15 a 16 1/2
 Gefouze Salm, de 6 tiers, (12 tiersjes is een Last,) 15 a 19 1/2
 Veeren, de 16 pond, 5 1/2 a 6 1/2
 Gedroogde Kalfsvellen, in 't haire, 't pond, 3 a 4 1/2
 Dito Bereyde, 't pond, 13 1/2 a 14 1/2
 Dito Geloyde, 't pond, 12 a 13 1/2
 Zoolleer, 't pond, 7 a 8 1/2
 Opperleer, 't pond, 6 a 7 1/2
 Kaarfen, de 12 pond, 3 1/2 a 4 1/2

Harde gemarbelde Zeep, de 112 pond, 25 a 26 1/2
 Kaas, de 112 pond, 22 a 23 1/2
 Was, 't pond, 12 a 13 1/2
 Lym, de 112 pond, 3 a 4 1/2
 Tarw, 14 a 15 1/2
 Masteluyt, 14 a 15 1/2
 Rogge, 12 a 13 1/2
 Mout, 2 a 3 1/2
 Garst, 6 1/2 a 7 1/2
 Haver, 4 1/2 a 5 1/2
 Paarde Boones, 4 a 5 1/2
 Raapzaat, 4 a 5 1/2
 Haver Meel, de 112 pond, 5 a 6 1/2
 Scheeps-Brood, de 112 pond, 10 a 11 1/2
 Blom, de 112 pond, 12 a 13 1/2
 Loodt, de 112 pond, 12 a 13 1/2

de Barrel,
21 1/2 Barrels is een Last,

Wissel op Londen 9 1/2 a 10 per Cento op d' sigt, avans voor den Trekker.

Vragten Na Hollandt, 12 a 13 gulden per Vat.
 Na Lisbon, 4 a 5 mille rees.
 Uyt en Thuyt, 40 a 45 \$ Yers per Vat.
 Na Vrankrijk, 40 a 45 Livres per Vat.
 Na Oostende, 13 a 14 gulden per Vat.

Vragten Na Marseilles, 12 a 13 \$ Yers per Vat.
 Uyt en Thuyt, 40 a 45 \$ Yers per Vat.
 Na Hamburg, 12 a 13 \$ Yers per Vat.
 Uyt en Thuyt, 2 a 2 1/2 \$ Yers per Vat.

hoogstens 10 Duitsche benamingen aan; deze zijn: Lorberen of Backelar, Arsen, Saflor en Erfort, Weiszmut, Wax, Messinge Beckens, Flackfisch, Rondfisch, Berger Lax en Zinober. Voor drogerijen behield men veelal den Latijnschen naam, maar alle andere benamingen zijn zuiver Nederlandsch.

De prijsopgaven geschieden bij bepaald gewicht of maat; zoo heeft men waren bij 1, bij 7, bij 10, bij 100 en bij 112 pondsgewicht. Eenige zelfs bij het Ons, zooals bezoar, ambregris, muscus, zivet en stampeeren. Weder andere per ton zooals traan en zout.

Een uitleg over de benamingen der waren, waarvan zooveel nu geen handelsartikel meer uitmaken, is buiten dit bestek; melden wij alleenlijk voor zijde en katoen de nu vergeten stoffen, zooals Serabas, ardassette; ackerse, smirnse, gele barbados West-Indische katoen.

DUBLIN

Het afgedrukt cliché is de wedergaaf van de laatste eener reeks van 14 prijslijsten die wij tot bezichtiging hadden.

De eerste lijst is van 23 December 1714 of beter van 4 Januari 1715, daar in Engeland de oude kalenderstijl slechts op 14 September 1752, veranderd geworden is.

Al de lijsten zijn 0.23×0.35 groot, dus ietwat grooter dan propatriaformaat. Zij dienden tevens tot de briefwisseling, waartoe men het overblijvend wit en de rugzijde gebruikte. Het is dank aan dit dat wij enkele gegevens bezitten aangaande hun afkomst en hun bestemming.

Zij dragen het volgend adres:

Den Heer Jacobo Bauwens
Coopman in Oostendt
(post paid to London six pence)

De ondertekenaar der brieven is Peter Verdoen te Dublin en deze geeft, in de eerste prijslijst-brief van 23 December 1714, de volgende inlichting: «In deze nieuwe regeeringh sijn majestijd heeft »mij de eer gedaan van mij te approbeeren voor ditt aanstaande jaar »Schout oft Scheriff te zijn van deze stadt.»

Als verdere aanduiding dient ook, dat het papier, als watermerk, een omljst posthoorn heeft met de lettervoeging WR.

De druk der 14 lijsten is niet gelijk en moet zich verdeelen in drie groepen.

a) 1 lijst van 1714 b) 1 van 1718 c) 7 van 1720.
2 » » 1715 3 van 1719

In de lijsten van groep a vindt men opgave van ruim honderd inge-

voerde waren; in groep b blijven er slechts een zestigtal over en in groep c, is er geen melding van invoer. — Bij de eersten is de pagina bijna geheel bedrukt, bij de tweeden op de twee derden en bij de laatsten blijft minder dan een derde voor druk over. In onze afbeeldingen heeft men alzoo slechts het $\frac{1}{3}$ van den druk der prijslijsten van 1715.

Dit zienderoogen wegsmelten der belangrijkheid van de Dublin-sche prijslijst brengt ons een stuk lijdensgeschiedenis van het Iersche volk voor de oogen. Na de overwinning van Willem III te Boyne in 1690, woog Englands verdrukking zwaar op het machteloze Ierland; van jaar tot jaar verscherpten de Katholiekenvervolgingen tot dat een economische bekamping het verdere moest doen om de Ieren tot wanhoop te voeren.

Gedurende de oorlogen betrok Ierland van Rouaan, Amsterdam, Lissabon, en ook wel van Oostende die waren welke het vroeger ontving uit Bristol, Chester en Londen. Deze handel bleef na 1690, min of meer bestaan, maar langzamerhand werden maatregelen daartegen genomen en zelfs later geheel verboden.

Wanneer onze prijslijst voor het eerst- en wanneer zij voor het laatst verscheen, kunnen wij niet met eenige zekerheid gissen.

SMIRNE

Smirna was de hoofdplaats van den vroegeren Nederlandschen Levante-handel door verschillende oorzaken. Zoo werd deze stad 't middelpunt van den Aziatischen handel op de Middellandsche Zee, doordien karavanen van Perzië, Bagdad, Bassora en elders aldaar hun waren kwamen verhandelen met de Franken, dat zijn de Christenen, en het verblijf van deze laatsten was te wijten, niet alleen aan de geografisch gunstige ligging, maar meer in 't bijzonder aan het bestaan te Smirna van gewetensvrijheid en van Consulaire wetten.

Door Consulaire wetten moet men de Capitulatiën verstaan, waardoor het den Christenen toegelaten werd met eigene rechtspraak hun geschillen te slechten om vrijen handel te drijven. Hadden de Franschen sedert 1528 zulk een verdrag, zoo bekwamen de Engelschen een gelijkaardig in 1583. Ook de Nederlandsche Republiek verkreeg, in 1598, een Capitulatie met het Turksche rijk, maar opmerkelijk is het feit, dat deze laatste overeenkomst gesloten werd tusschen den Sultan en de «Cooplieden van der Staet van Vlaenderen ofte Nederlant», en dat er alleenlijk sprake is van «Vlaminghen». Slechts in het verdrag van 6 Juli 1612 wordt voor 't eerst melding gemaakt van de «Landen van Nederlant».

De Nederlandsche handel op de Levant was vóór 1587, uitsluitend te Antwerpen gevestigd en men schrijft diens vernietiging aldaar

toe, aan de uitdrijving der Joden. Dit wordt gestaafd doordat het Portugeesche en Spaansche Joden waren, welke door verscheidene voorrechten naar Amsterdam gelokt, dien handel aldaar medebrachten. Spoedig kwam er een levendig handelsverkeer tusschen Holland

PRYS-COURANT IN SMIRNE

Den 14 gber 1789

Van Goederen by 't Cantaar.

Tin in Staaven	—	Leeuwend.	35
Lood	—	—	16 1/2
St. Maartens Hout	—	—	22
Campechie	—	—	4
Brazilet	—	—	—
Japan	—	—	—
Fernambucq	—	—	56
Gember witte	—	—	27 a 28
— blaauwe.	—	—	11
Witte Poeyer Suyker	—	—	36 a 38
Brood Suyker in kleine Brooden	—	—	—
— van 4 2 5 op 1 ok	—	—	} 50
— in Grootte Brooden	—	—	
Lood wit	—	—	11 a 17
Cattoenen na de qualiteit	—	—	—
Cattoene Garens, pr. fort	—	—	—
— middel foort	—	—	—
— ronde foort uit de Vlakrens	—	—	—
Gallen 1/2 witte, en 1/2 blaauwe	—	—	—

Van Goederen by de ok.

Chouchenille gezifte	—	Leeuwend.	25 a 26
Indigo St. Domingo gezifte	—	—	13 1/2 a 14
— Serkis	—	—	—
Kruyd Nagelen	—	—	7 1/2
Nooren Muscaaten	—	—	25 a 25 1/2
Caneel na de qualiteit	—	—	3 1/2 a 16
Peper	—	—	17 a 20 1/2
Spiauter	—	—	20 - 1/40
Gomme lak zwart	—	—	—
— roode	—	—	—
Robarber	—	—	—
Galbanum	—	—	—

Voorzijde van de Smirnasche prijscourant.

en Turkije, wat voor gevolg had dat in 1624 een Kamer voor den Levanthandel te Amsterdam opgericht werd, wier bestaan twee eeuwen, tot 1826, duurde.

In 1789, jaartal van de afgedrukte prijscourant, was de Nederlandsche handel reeds zeer vervallen in Smirna. Van zijn vroeger overwicht op de Franschen, Engelschen en Italianen bleef zeer weinig over. De convooien hadden veel verloren van hun belang en men had niet meer in dezelve, zooals voorheen, dertig tot vijf en

Van Goederen by diverse.

Mochase Coffy d'100 okken	_____	_____	_____
Americaanse d. na de qualiteyt	_____	_____	_____
Opium t Sekie van 250 Drammen	_____	_____	_____
Mattik de Cas van 70 okken	_____	_____	_____
Enkeld Blik t Vaatje van 450 Blad	_____	_____	_____
Teffick van Persien roode t Sekie	_____	_____	_____
van 2 okken	_____	_____	_____
Detto Zwarte	_____	_____	_____
Detto van Anatholien	_____	_____	_____

Coursen der Spetien.

Siviglianen a p. C. _____

Tallari a p. C. _____

100 Wigtige Hollandsche Ducaten

100 Wigtige Venetiaanse Sekienent

Men reekend hier by Leeuwend. van 40 Parans of 120 Alpers, maar wy houden Boek en Reekening in Leeuwend van 100 Alpers.

Een Cantaar is 100 Rottels, en 1 Rottel is 180 Drammen.

Een Ok is 400 Drammen.

Het Hollandse Gewigt is 15 a 16 p. C. ligter als dat van deeze Plaats.

D'Amsterdamsche El is c. 2. p. C. langer als de Piek van dese Plaats.

Achterzijde van de Smirnasche prijscourant.

heeft de waren verdeeld in inkomende en in uitgaande goederen.

Een der grootste winsten behaalde men door den invoer van muntspeciën en in 't bijzonder van die munt door de Turken *Azlani* genoemd, dat wil zeggen *lesuw*, uit rede dat de wapens der Hollandse Republiek zich aan weerszijden bevonden; dit zijn de leeuwen-

dertig schepen, elk met twintig kanonnen en elk met een bemanning van minstens zestig bootsgezellen, zooals bijzondere verordeningen het voorschreven.

Geven wij nu enkele toelichtingen aangaande de afgedrukte prijscourant, welke wij met een paar andere, in een rekenboek der 18^e eeuw, losbladig vonden; de datums er van zijn respectievelijk 14 November 1789, 1 September 1791 en 17 Mei 1799. De twee eersten zijn van gelijkaardigendruk, de laatste is grooter en

177 a 178
140
5 1/2
190
51 a 52

daalders waarin de prijzen van de prijscourant uitgedrukt worden.

Doch dat deze daalders niet altijd van eerlijk allooi waren, vindt men in vele werken beschreven!

Verder heeft men Siviglianen en tallaris die men onder de rubriek Coursen der Spetiën vermeld ziet, waarvan de eersten die munten zijn, die te Seville geslagen, (gemeenlijk ook stukken van achten genoemd), in Smirna een waarde hadden van \pm 42 stuivers. De tallaris, ook wel Talleries della Regina, zijn de Maria Theresia daalders waarvan het gebruik zich tot heden heeft bewaard.

Nederland voerde hoofdzakelijk in: metalen, verfhout, drogerijen, suiker, wapens, nagelen, indigo en lakens.

De uitvoer bestond uit: katoen, garen, zijden, diemiten, tapijten en carpetten, granen en zaden, drogerijen, was, honig, tabak enz.

LA ROCHELLE

EEN 18-EEUWSCHE PRIJSCOURANT VAN LA ROCHELLE (1751-1752)

De geschiedenis van La Rochelle is innig verbonden aan die der Protestanten in Frankrijk. Dit, hun laatste bolwerk, werd na een belegering die een jaar duurde, door Richelieu in 1628 ingenomen, nadat de bevolking door hongersnood en krijg, een verlies geleden had van twaalf duizend inwoners.

De Protestanten behielden, mits zekere beperkingen, de uitoefening van hun godsdienst, totdat het Edikt van Nantes in 1685, dezelve geheel verbood. Dit gaf den genadeslag aan de stad, welke sindsdien haar vroegere belangrijkheid stilaan verloor.

De handel behield echter nog een zekere grootte, in 't bijzonder op West-Indië en op de kust van Guinea, waarin zij zelfs sterker was dan Bordeaux, doch na de overgave van Canada en van de Louisane (1763) verloor La Rochelle bijna allen in- en uitvoer.

De prijscourant, die wij nu afdrukken, verscheen alzoo in een tijdperk toen deze stad voor Frankrijk nog uitvoerhaven was. Wij namen onzen afdruk uit een verzamelingreeks van 14 exemplaren, waarvan de oudste dagteekent van 28 December 1751 en de jongste van 7 November 1752. De grootte is 0.10 \times 0.23.

Het opstel is gegraveerd. De prijscourant, langs beide zijden bedrukt, schijnt ons toe van Amsterdam herkomstig te zijn, daar het papier een Hollandsch watermerk heeft en de gravure een Amsterdamsch karakter vertoont. Ongelukkiglijk is de scherpte van deze gravure bij het clichéeren verloren gegaan, zoodat onze afdruk de fijnheid van het origineel mist.

Wij vinden in de lijst prijsopgaven voor wijnen, zout, koloniale

Preygen der Waaren
a La Rochelle den 29. Febr 1757.

Brandeygen de 27 Vintels

St. Jan 112 a 143 f

Cognac

Rochelle 110.

Leunis nog gemencmaer gemaekt

Olson 113 a 140

St. Martense 110

Witte Wine Drink Nym 110. Leunis 90 a 120.

Witte Roode Drink Nym 125 a 190. Leunis 90 a 220 a 230.

Witte Keyn 1125

De witte strom Nym 115 a 120 f

Zout het Kerckert van 28 meey ryg aan boord

Stadsra keet 110 a 120 f

Olson keet

Stadsra Blanke } 140 a 150

Olson Blanke 650.

Wt. Limans & Normay 650

St. maertens keet

St. maertens Blanke } 160 a 190

Suykeren. de 100te in. Entrepoot

Ruwe St. Domingo f 22 a 26

Witte White D^{me} Soort 14 a 16

2 Soort 10 a 18

3 Soort 17 a 195

gemene 58 a 28

Leuks. 29 a 27

Witte Martinique D^{me}

2 Soort

3 Soort

gemene

Procto

Groffmeere Bruw Suiker 69 a 70 f

Siroop f 9 a 9 1/2 Nyming by 11 a 11 1/2

Coffy-boonen. Martinique gem by 11 a 11 1/2.

Witte St. Domingo 17 v.

Cacao. Cayenne

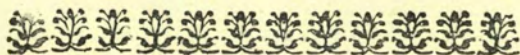
Witte Caraque

VOORZIJD E VAN DE PRIJSCOURANT

waren, boomwol en granen; verder opgaven van den wisselkoers op Amsterdam, Hamburg, Londen en Parijs.

In 1752 was de uitvoerhandel in La Rochelle, zoo ook te Nantes, Bordeaux en zelfs Marseille voor een groot gedeelte in Nederlandsche handen en daaraan is ons dunkens toe te schrijven, dat van al deze steden Nederlandsche prijscouranten bekend zijn. Tusschen de enkele uitdrukkingen in de prijscourant, die wij duidelijkheidshalve opzochten, vonden wij voor Petouwe stomwijn, de verklaring van de «vin muet» die tot mengelingen diende.

MARSEILLE

P R Y X - C O V R A N T

van diuerse coopmanschap
in Marseille adij 9^e 8bris
1668

A Mandelen, —————	cento, ———	1	15% —
ditto bittere, —————	—————	1	7% 10%
Prunelles, —————	—————	1	16% —
Witte honich, —————	—————	1	10% —
ditto roode, —————	—————	1	7% 10%
Toulonse cappers in soorte, ———	—————	1	15% —
Gemadereerde seep, —————	—————	1	16% —
ditto Witte, —————	—————	1	15% 10%

BORDEAUX

P R Y S C O U R A N T,

van d'uytgaende Goederen, der
Stad Bordeaux, Ady. 21. *C. G. 1752*

Blayse Wynen. het Vat van 4 Oxhooften *12 a 11 v*

Dito van Bourcq *10*

Entredeuxmerse *10 a 12 v*

Clygne Costes *14 a 15*

Langoiranse *17 a 18*

Cadilhac *20 a*

Louppiacq *20 a 21 v*

A Bordeaux 22 98 1704

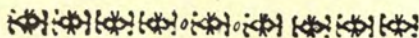
Prijis courant van wytgaende VVaren.

VVIJNEN.	
B Laye. Bourgh.	14 a 16 = f
Libourne.	14 a 20 = f
Saint Emillion.	
Sainte Foy & Bergerac.	24 a 30 = f
Cotes-vvijn als Cambes.	
Bourits.	20 a 24 = f
Langoiran.	
S. Rions.	
Cadillac.	

meestal tot hen die slechts een vat wenschen in te leggen.

NANTES

Hier treedt het karakter van den vreemden druk geheel op den voorgrond. De drukker welke over geen ij of w beschikte, verving deze letters op zijn best. De prijslijst, waarvan het hoofd hier is afgedrukt is van 1714.

PRVYSSEN DER VVYNNEN :
op de Reuvere Van Nantes , alles naea
hun deucht & andere vvaerven als vol-
ghet.

LIVORNO

Cours van Negocie in Livorno Adi 28 Settes

Cours van Negocie in Livorno Adi 28 Settes		1671
Vvaren diemen v 100. Ponden	Gallen van aleppo	l. 45.
Vercoopt.	Detto van mirne	l. 42
Peper vyi Holant D. 11 6	Anys vyi Puglia	l. 20
Detto vyi Engolant d. 11 49	Detto van Romania	l. 20
Noten mulcatoe d. 65 4	Detto van Malta	l. 16
Detto Rompen d. -	Com. van Malta	l. 11 1/2
Cavetl fyn van Lisbona d. 106	Rys van Lombardyen	l. 12
Detto leauerfoni R. -	Detto van de leuant	l. 13
Carroen van Cipres R. 7 1	Vvynsteen vvit	l. 12
Detto van Sm rne R. 6 2	Detto Roode	l. 36
Detto van S lan Dacri R. -	Robbia van Bresslau in Boten	l. 24
Cartonen Garen sijtie ioozt R. 20	Detto in Balen	l. 30
Detto ordinarij R. 16	Irias	l. 38
Vvas Gecl v In de Teuant R. 18	Dubbelde blecken de 100. Blade	l. 35
Detto van Darzich R. 18	ren	l. 20 a 22
Gember R. 8	Detto Enkelse	l. 48
Tin in roeden vyi Engellant d. 14	Styfel van Hollant	l. 48
Detto hollans off tuiys d. 11	Lym in Booten	l. 48
Detto geurocht Vut Engellant d. -	Vvaren diemen bijt pona	
Ol fanis in den van 100 lib. R. 35	Vercoopt	
Detto van lib. 40 a 50. . . . R. 25	naegete vyi holant	l. 11 1/2
	Detto vyi Engellant	l. -

Bovenste gedeelte van de Livornische prijslijst van 1671.

PRYS-COURANT.

Der Koopmanschappen in Lisbona ady. *1675* — Varen by 't StucK. —

S	VVarte Delfse Sayen.	11. 0	—
S	Ditto van Leyden en Ter-Goude.	10 800	—
	Ditto van Engelanx.	—	—
	Ditto van Engelanx vvit.	—	—
	Ordinaere Pamcos of Iouverve Lyvvaeten.	12 a 1300	—
	Ditto Fijne.	14 a 1800	—
	Svvarre Hoeden Cotbeckx.	—	700
	Ditto halve Castoren.	20	—
	Ditto heele Castoren.	50	—
	Camerix Doec Ken gefortiert.	90	500
	Moscovische Iuchten	14 a 1600	—
	Hollants Zeyl-doeck van 48 a 50 ellen.	—	6. 8
	VVolle coluerde Milaneesen van Ryffel.	—	6. 8
	Ditto svvarre Super fijn.	50	—
	Ditto vvitte.	90	Ditto half Syde. 90
	Svvarre Goreninen breec.	110 a 110	500
	Svvarre Bomms fijn	—	90 500
	Svvarre Picotten of Selicjos.	—	90 500
	Coluerde Polimiten van 40 ellen.	—	90
	Damasten cleve Figueren van 50 ellen.	—	20 500
	Barancanen doncker coluren, 40 ellen.	—	140
	• By Govodos of Brabantse ellen		
S	VVarte Colchester Bayen.	55	—
S	Ditto in Hollant gevefft.	—	—
	Coluerde Engelse Bayen.	—	4 6
	Fijne Engelse svvarre Laeckens.	—	2 6
	Ditto Hollantse.	—	1 500
	Engelse coluerde Laeckens.	—	—

RIGA

PRYSEN

van Coopmanschappen
in Riga A. 1763 den 21de Dec

Waaren by Lasten.

Tarw	- van 48 Loop	Ryxd.	36
Rogge	- van 45 Loop		25 26
Garst	- van 48 Loop		40
Haver	- van 60 Loop		76
Weed-Asse	van 12 Ton	- . .	

B, WISSELKOERSBRIEFJES,

HAMBURG

Cours van Wissel in Hamburg.

Anno 1666 *Wij* 13 July

Veneria. 89 — } ufo.

Antwerpen. 32 $\frac{7}{8}$ }dito op tijt. 33 $\frac{1}{7}$ $\left(\frac{12}{10} \frac{12}{10} \right)$ Amsterdam vifta. 33 - 33 $\frac{11}{10}$ dito a 3 $\frac{1}{4}$ 18 - 22 *ee*.dito a 34. fl. 28 - 32 *ee*

Londen. 31. R. 7 — } 2. ufo.

Paris. 47 - 47 $\frac{1}{7}$ }Rouan. 46 $\frac{2}{4}$ 47 }Nurenberg. 64 $\frac{5}{8}$ }Franckfort. 51. $\frac{1}{7}$ }

Dito vifta. — }

Leipzig. 4 — } prto.

dito vifta. 2 $\frac{1}{2}$ — }Breslou. 6 $\frac{1}{7}$ — }Dantzig. 7 $\frac{1}{7}$ — }17de eeuwſch Wisselkoersbriefje van Hamburg.

De Wisselkoersen werden vroeger meestal medegedeeld, op separate briefjes, en tot verder bewijs van het gebruik der Nederlandsche taal te Hamburg volgt de afdruk van het wisselkoersbriefje van 13 Juli 1666.

Opvallend is de aangifte van den koers voor Antwerpen, onmiddellijk na Venetië en nog vóór Amsterdam. Dit is ons een aanduiding dat de invloed van Antwerpen's kapitaalkracht toen nog van overwegend belang gebleven was. Het is een bekend feit, dat, na den ondergang van den groot-handel te Antwerpen, de aldaar gebleven kapitalen menigvuldige beleggingen vonden in buitenlandsche ondernemingen en vooral in het bankwezen.

Het oorspronkelijke, dat op de ware grootte weergegeven is in het cliché, diende om bij de briefwisseling gevoegd te worden, met het doel de

relative waarde van wissels uit Hamburg in het geld van andere plaatsen aan te geven. Die verhouding is aan gedurige verandering, evenals nu nog, onderworpen en afhankelijk van een menigte factoren waarnaar vraag en aanbod zich schikken.

In 1666 rekende men te Hamburg met Daalders, Schellingen, en Grooten lups (Daalder = 32 Schellingen lups. — Schelling lups = 12 Grooten lups) en ook met Schellingen vlaems gelijkwaardig aan 6 Schellingen lups. A pari stonden 32 Schellingen-lups gelijk met 32 stuiver vlaems.

C. VERZEKERINGSFORMULIEREN.

HAMBURG

Ik onderzocht een drietal polissen, van 1668 en 1694 te Hamburg gebezigd en aldaar gedrukt.

De *Geschichte der Assecuranz und der hanseatischen Seeversicherungs-Börsen* van Fr. Platz (Hamburg 1902) geeft in fototypie twee Vlaamsche polissen, de eene van 1628 en de andere van 1652.

Ik bezit tevens een te Hamburg in 1630 gedrukt boek: *Erledigung einer schweren (in Assecuracion Sachen) vorgestalter Fragen enz.*, van Rutgern Rulant, waarin een 17-tal Hamburgsche polissen ontleed worden; zij omvatten de jaren 1617 tot 1628 en allen zijn zonder uitzondering in de Nederlandsche taal opgesteld.

Wij hebben hierdoor het bewijs, dat van 1617 tot 1694, dus gedurende een tijdperk van *minstens* 77 jaar, het Vlaamsch te Hamburg in het verzekeringsvak gebruikt werd.

Wij konden geen enkele Duitsche Hamburgsche polis van de 17^e eeuw ontdekken. Wellicht bestaat die niet.

De bij Platz afgedrukte polis van 1628, heeft gothische letter en is ten voordeele van Johan Lemke, coopmam in Hamborch; zij heeft Nederlandsche onderteekeningen zooals: «Ick Clawes Kruse bin tho freden mit disse ausseranze, de Godt bewaere de somme van Eindousent marck lubsch, the Hamborch den 27 Junius 1628.»

De polis van 1652 ten voordeele van Daniel Brandes heeft 12 onderteekenaars, waarvan 7 het Nederlandsch, 3 het Hoogduitsch, één het Spaansch en één het Portugeesch bezigen.

Een Nederlandsche onderteekening is aldus: «Ick Abraham Stockman ben tevreeden in dese Assurancie die Godt bewaere met condicie als boven, de premie tegen ses ten hondert. Ady 10 September anno 1652. In Hamborch segge voor de somma van vierhondert ponden vlems.»

De polis van 1668, waarvan wij een paar brokstukken hebben laten fotografeeren* begint met: Wij assureerdens hier onderteeckent (belooven en verobligeren ons te verseeckeren) ende verseeckeren oock aen u SS^{rs} Gherardt Heusch en Joan Stöer te weten (elck een van

* De grootte der polissen is 0.34×0.43 .

Assureerders hier onderteekent/ belooven en veroblig
te weten/

Wen Joann Stöer

Stadt Hamborg, ende geschiedt dese aßsurantie op alderhande
schuppen, wat danne die oock andren morgen hebben of
off ten deel off jmandt anders' Brög Off Omkrygeß
Bewaer, genaempd

waerop d'ghe

(Fig. 1) Brokstuk van het hoofd der polis.

ons de somme door hem hier onder gespecificeert): van port a port tot deser Stadt Hamborg, ende geschiedt dese assureantie op alderhande vrij en onvrije bedarff en onbedarfflijcke Goederen en Copmanschappen, wat name die oock souden moeten hebben, enz.

De twee polissen van 1694 zijn met Latijnsch letterschrift gedrukt, ten voordeele van Cornelio Wolter Mahuis en op een schip genaamd St. Francisco, varende van Cadix naar Hamburg, — Een dezer polissen heeft 25 onderteekenaars, waarvan 12 het Nederlandsch, 9 het Hoogduitsch en 4 het Engelsch bezigen. Als voorbeeld dit volgende onderschrift: «Diederick Shrötterinck ben te vreden in deese ass. die Godt bewaer voor Eenduyzent M. premij in Croonen ontfangen. Hamburg 19 Julij A° 1694».

Welke uitleg kunnen wij geven over het gebruik dier Nederlandsche polissen.

De Hamburgsche volkstaal is heel nauw verwant aan de onze en het bezigen van Nederduitsch moet aan de Hamburgers welke toen nog niet schoolsch opgeleid waren, niet meer moeite hebben gekost dan het gebruik van het Hoogduitsch.

Achtiervolgende de Forme ende naer de Costumme van de Borse van Antwe
dardoe verbinden wy alle onse Goederen/ renuncierende ter goeder trouwe/
trariierende. Alsoo gedaen in Hamburg/ Anno 1668 — Rendenci
maect, ende alle andere Ordonnantien, Statuten ende Placcaten deser Poli
den hun te sub:mitteren in drie neutrale Kooplieden deser Borse, ende wat d
houden worden, als wanneer het selve by der Keyserlijcke Kamer-Gericht t
in eenige Rechten te bespreecken: alles ter goeder trouwen, sonder arg oft

(Fig. 2) Brokstuk uit het midden der polis.

Verders is de ontwikkeling van de Hamburgsche handel grootendeels toe te schrijven aan de inwijking van Nederlanders, hoofdzakelijk Zuidnederlanders. Het boekje van Rulant (1630) waarin 17 polissen beschreven worden, geeft ons als Vlaamschschrijvende onderteekenaars op; Walter de Herttoge, Jaques ende Jan Verpoorten, Godert Bruggen, Nicolas Balty ende Abraham Boots, Matthies Roovers, Samuel Radermacher, Erven ende Frederick Coenen, Daniel Bacheler, Christian Willaque, Michael ende Isaac Lepetit, Carel Gronendael ende Peter Verporten, Arnault Pels, Paulus Putz, Johan Riquelsman, Abraham du Bois, Abraham Stockman, Hans de Herttoge, outsten Daniel Romborch en Everhard Vossenholen, namen welke geen Hoogduitsche afkômt aanduiden.

Een verdere invloed die niet mag uit het oog verloren worden is alsdat het Hamburgsche assurantierecht geheel geschoeid was op de Antwerpsche ordonnantie door Alva in 1571 uitgevaardigd.

Catalaansche kooplieden voerden rond 1537 het assurantiewezen te Antwerpen in en volgden, wat verklaarbaar is, het Barceloensche gewoonterecht. Dit Barceloensche gewoonterecht werd van lieverlede het Antwerpsche genoemd tot wanneer verschillende ordonnantiën in 1571 door Alva samengevat werden. Deze beruchte ordonnantie stelde een einde aan het gewoonterecht (droit coutumier) en is de basis van het hedendaagsche zeeverzekeringsrecht.

Bijgaand cliché uit de polis van 1668, geeft ons die melding van «Achtervolgende de forme ende naer de Costuyme van de Borse van Antwerpen».

De invloed aldus van het geheel der Antwerpsche polis, waarvan de Hamburgsche een kopij is, heeft misschien ook medegeholpen om de taal te gebruiken van het oorspronkelijke handelsformulier.

VERVOERDOCUMENTEN

Deze bestaan uit vrachtbrieven, Connossementen en berichten over vervoerprijzen, statistische gegevens, enz.

RIGA.

Van deze laatsten bezitten wij een lijst der in- en uitgaande schepen van Riga in 1763. De proeflezer heeft heel eigenaardig onderaan «739. sheepen» en «uytgeklaareert» laten staan.

In den handel te Riga zijn hedendaags nog enkele Nederlandsche benamingen van kwaliteiten overgebleven, onder andere b.v. bij vlas het merk «puik».

SPECIFICATIE van Goederen per Mare uyt Riga uytgegaen A. 1763.

Ryn Hennip	Schl.	31560. 10 1/2 lb.	Hennip Zaad	Tonn.	5757 1/2
Pafs Hennip	.	23697. 9	Masten	Stuk	1677.
Rakitscher Vlas	.	14549. 7	Spiëren	.	4788.
Paternoster dito	.	1201.	Boegsprieten	.	854.
Marienburger dito	.	1185. 4	Moolen Roeden	.	887.
Rosiets dito	.	1156 1/3	Boots Masten	.	5128.
Dreeband dito	.	12260 1/2	Balken vierkante & ronde	.	10002 1/2.
Vlas Heede	.	568. 12	Wagenschot	Schok	104 37 St
Gehakelde Tozs	.	14228 2 1/2	Vaat Hout	.	121. 64
Tauwerk	.	1079. 1 3/4	Hollands dito	.	21. 11
Rufs. Yfer	.	629. 11	Frans Hout dubbelde	.	70. 4
Sweeds dito	.	461. 4 1/2	dito enkelde	.	1177. 24
Was	.	205. 17	Piepen & Oxh. Staaven	.	1941 48
Talk & Kaarsen	.	276. 17	Sparren, Bootschaksteelen & Handspaaken	.	1438. 11
Pottasch Cron	.	620. 10 3/4	Planken & Deelen	.	1394 42
dito Wraak	.	422 19 1/4	Lubben	.	559.
Weedafsch	Laften	205. 2 T.	Brant Hout	Vaam	955.
Rogge	.	9805. 24 1/2 Lop	Gibs	.	14 1/2
Tarw	.	193. 32	dito naer St. Petersbourgh	140 Vaam &	36337. Pood
Garft	.	642. 28	Hennip Oly	Oxh.	2 1/2
Mout	.	48.	Gegorwe Offe, Kalvs & Books	Leer	Decker 107. 1
Haaver	.	484.	Seegeldoek	Stuk	2265.
Say Lynzaat in't Voorjaar	Tonn.	1558.	Ravendoek	.	1055.
dito in Harvft	.	20115.	Matten nieuwe & gebruykde	.	81921.
Slag Zaad	.	41057 1/2	Linnen Drell & Slegt Doek	Arch.	14026 1/2
			Pelterey de Waarde van Ryxd.	.	2604 1/2

739. Sheepen dit Jaer uytgeklaareert

HAMBURG

Hier volgt een bodemerybrief van 1652 uit Hamburg. Gesloten tusschen een schipper en een kapitalist van aldaar, voor «vyer hondert ricksdallers» (blz. 655).

Zulke gedrukte documenten moeten hoogst zeldzaam zijn, daar dit voor mij het eenig bekende stuk is.

Als vrachtbrieven kon ik slechts een van *Frankfort* ontdekken. Het is van 30 October 1697 met bestemming Antwerpen, en heeft volgend opstel :

»Franckfurt Ady (30 8bre 1697)

» **W**Y zenden UE onder Godtsgeleyde d'onderstaende Goederen per Voerman.....

»gelieft, zoo dezelve UE. enz. enz.

Men merke dat de Hoogduitscher elk naamwoord ook met een hoofdletter liet drukken.

Berichten over aankomst van schepen bezit ik van *Kopenhagen*, alwaar de Deensche Oostindische Compagnie in haar bloeitijd ook geregelde aankomsten had.

De berichten van 1764 en 1766, werden gegraveerd en hebben volgenden inhoud :

Copenhagen den 23 Juny 1764

Myn Heer,

Naedemael ons Ost Inds Retour Schipp *Julliana Maria* genaemt van *Canton in China* alhier God Loff behouden oponse Reede g'arriveerd is. zoo neemen de Vryhyd VE mits deesen daer van Kennisse te geeven & tegelyck ingeslooten oover desselvs Laedingh de Carga tot VE. speculatie te senden, Deese goederen zullen apparent op den *beginn van 7bre* alhier publicq verkoght worden, doch zulx nogh niet vastgesteld synde, zullen wy met onse volgende de Eere hebben VE het eygentlycke te advertieren & tegelyck de special carga insenden enz. enz.

geteekend U. E. D. W. Dienaers
Reinhard Iselinx Comp^{ie}
Ab. Schneider.

Connossementen der 17^e en 18^e eeuw in 't Nederlandsch zijn menigvuldig. Nederland had in de 17^e eeuw en gedeeltelijk in de

18^e eeuw het vervoer van den wereldhandel in handen. Dit maakt een korte uitleg van de vervoerverbintenis min of meer noodzakelijk.

In de oudheid begeleidde bij zeevervoer, de koopman zijn waren. Later, in de middeleeuwen, werd hij vervangen door den scheepsschrijver, die de goederen in het *Cartularium navis* boekte en daarvan aan de inladers een afschrift gaf, hetwelk in de oud-Italiaansche zeerechten *apodixia* en ook *polizza di carico* genoemd werd. Deze kopij zou de voorlooper van het Connossement moeten zijn, doch in onze oudste Nederlandsche Zeerechten vinden wij geen melding van zulk document.

Het woord Connossement duidt een zuidelijken oorsprong aan en is denkelijk afgeleid van de aanvangswoorden der oude Spaansche Connossementen, waarvan de oudere exemplaren aanvangen met «Conozco yo» (*ik erken*, volgt naam van den schipper). De etymologie van het Spaansch Conocimiento is daaruit duidelijk.

Wanneer het Connossement in deze noordelijke landen in gebruik kwam is niet met juistheid te zeggen, (onze rechtsbronnen zijn daarvoor niet voldoende bepalend) echter zal dit rond het einde der XVe eeuw mogen gesteld worden.

Als vrachtbrief verving het Connossement de scheepsschrijver, het diende den schipper om de personen aan te duiden aan wie de lading moest afgeleverd worden; een tweede exemplaar werd den inlader gegeven als kwijtschrift en een derde diende om den bestemming tot kennisgeving te verstrekken.

De inlader bleef eigenaar tot bij aflevering der waren en de schipper werd alleen als zijn lasthebber beschouwd. Dat dit de vroegere opvatting was, blijkt ook uit den naam van «bevracht-brieve» waarmede, in de plakkaat van Philips II van 1563 over de verzekering, het Connossement klaarlijkend bedoeld wordt.

Volgens het huidige handelsrecht in het Connossement een eigendomstitel, waarmede de houder van zulk een geschrift zijn recht kan bewijzen op het bezit van de daarop vermelde koopwaren. Het is dus niet de inlader die eigenaar blijft der waren, maar wel hij die bezitter is van het Connossement, evenals dit geschiedt met een wissel. In meer andere woorden kan men zeggen, dat het Connossement de rol van toonderpapier vervult en in werkelijkheid de lading vertegenwoordigt.

Wanneer geschiedde de verandering in de verhouding van schipper tot inlader en schiep het Connossement een verbintenis tusschen schipper en houder?

De historisch-juridische schrijvers plaatsen dit tijdstip op het

einde der XVIIe eeuw, doch wij hebben redenen om dit rond 1600 te stellen.

CADIX

Bovenstaande afdruk is een Connossement te Cadix gedrukt en, ingevuld door een Engelsch schipper, onderteekend «Contente of waight I know not to bee delivered in the dounes (Dover) paying fraight one & a quarter».

De goederen («een stuck n° 156 — wegt hondert dry entwintich marq en een onse Zilver») behooren Sr Paulos Berenbergh tot Homborg.

Nog andere, waarvan de afdrukken niet gemaakt werden zijn van Lissabon; enkele zijn van Duinkerken, maar deze stad was vóór 1658 nog een stuk van ons eigen vaderland.

HANDELSBERICHTEN

LONDEN

Als een eigenaardigheid diene nevenstaande afdruk van een briefje, dat, te Londengedrukt, bij de brieven gevoegd werd van enkele diamant-handelaars.

De handel in ruw diamant was reeds in de 17^e eeuw zeer uitgebreid te Londen,

dat de Lissabonsche ruwhandel tot zich trok. Amsterdam en Antwerpen betrokken ook ruwe steenen van daar, en het consigneeeren te Hamburg doet ons vermoeden dat er in deze stad slijperijen bestonden, —

Gedrukte Rekeningen zijn het eerst in Engeland in gebruik gekomen. In onze gewesten komen zij slechts in het begin der 19^e eeuw voor, maar in Engeland waren zij reeds bekend van in de 2^e helft der 18^e eeuw. Meestal zijn zij gegraveerd, met afbeelding van uithangbord ofwel van enkele voorwerpen die de koopman verhandelde.

Verlooren den 26 September 1679.
Een Partie rauwe Diamanten sijn 15 stuck
 weegen 38 $\frac{3}{8}$ Carats, geconsigneert aen
 Messieurs Weisbach & Van Daalen, Cospluydens
 tot Hamborgh.

Wij het zy die notitie geeben van de booz-
 schreben Diamanten aen Sr. Thomas Churchy,
 Goudsmith in de Signe van de Ploegh in
 Lomberstradt tot London, sall hebben dertigh
 ponden Sterling booz heen mople, oft imant de
 boeben schrebene Partie rauwe Diamanten,
 gecocht hebben sy sullen 't geene daerbooz be-
 taelt wederom hebben en thien ponden Sterling
 tot danckbaerheit.

Een faktuur van 1746, van een brillenslijper, heeft drie teksten, Engelsch, Fransch en Nederlandsch. Het Nederlandsche opschrift luidt :

Ed^d. Scarlett, opticus van zyn Koninklyke Majesteit George II. Woonende in de Archimedes & Aardkloot bij St Ann^s kerk in Soho te Londen enz. enz.

Hiermede moet ik sluiten ; mocht de lezer nog enkele onbekende stukken kennen, zoo zal hij mij verplichten dit mij te melden.

De Voorzitter dankt den heer VELLE. Uit het medegedeelte blijkt eens te meer welke verbreiding het Nederlandsch in vorige eeuwen op handelsgebied heeft gehad.

Dr. DENUCÉ vestigt de aandacht op de vele artikels die de heer VELLE in allerlei tijdschriften over oude handelsaangelegenheden heeft uitgegeven, en drukt den wensch uit dat spreker die in bundel zou heruitgeven.

De VOORZITTER. In aansluiting bij hetgeen de heer VELLE heeft gezeid, deelt hij mede dat op het Staatsarchief te Florence vele Nederlandsche prijscouranten bewaard worden. In de Oostzeelanden werd het Nederlandsch tot in de 18^e eeuw zooveel als het Duitsch in handelszaken gebruikt. In Noorwegen en Zweden eveneens in de 17^e en 18^e eeuwen. Wat Ehrenberg's en Pirenne's beweringen betreft over den groothandel, ook in de 17^e eeuw, daarover is hij het eens met den heer VELLE. Te Kampen b. v. bestond reeds een vroege handel met Lissabon. Uit den tusschenhandel met Portugal heeft zich dan inderdaad de Nederlandsche groot-handel ontwikkeld.

De heer Jos. VELLE zegt nog eenige woorden over de vele handelaars, die hun naam veranderden in het buitenland maar die uitsluitend Nederlandsche brieven schreven.

De Voorzitter beweert dat het net zoo ging met de schilders die hun naam italianiseerden. Dit blijkt op

verrassende wijze uit een catalogus die de heer HOOGWERF te Rome opmaakt van schilders die onder Italiaansche namen bekend staan. Ook voor Zuid-Nederland ware een dergelijk werk te ondernemen, b.v. door de zorgen van het Belgisch Instituut te Rome.

Prof. HOEFER stelt voor, in aansluiting met de woorden van Dr. DENUCÉ, namens de afdeeling geschiedenis den heer VELLE uit te noodigen zijn verspreide opstellen uit te geven.

De heer Jos. VELLE belooft aan dien wensch gevolg te geven wanneer zijn bezigheden het hem zullen toelaten.

De Heer Voorzitter verleent het woord aan den E. H. FLORIS PRIMS over :

TAALVRAAGSTUKKEN IN DE MIDDELEEUWSCHE KERK

Wanneer het Catholicisme zich van uit de Romeinsche beschaving tot de Germaansche natuervolkeren keerde was het verschil van ontwikkelingstand de oorzaak dat de Latijnsche taal ook voor den Germaanschen bekeerling de voertaal werd der kerkelijke liturgie.

Opmerkenswaardig is het dat in het dubbele keizerrijk de liturgische taal zeer nauw bij de volkstaal aansluit. St. Augustinus vindt het Latijn der Itala-schriftuur gemeen, maar het nut zegt hij gaat boven het aangename (*Confessiones*, III, 5). St. Jan Chrysostomus vraagt aan zijn parochianen dat ze in de schriftuur de perikopen van den dag zouden lezen eer ze naar de kerk komen, opdat ze gemakkelijker de homilia zouden kunnen volgen en begrijpen. (*Omelia XI, super Joh.*) Heel de Christelijke literatuur des tijds, van de Itala tot de apocryphen, sluit zeer nauw aan bij de volkstaal, het heidensch aristokratisch-klassieke versmadend. De taal der ziel is de moedertaal.

Bij de Germaansche volkeren staat het bekeeringswerk voor het taalvraagstuk. Al te weinig documenten zijn er ons van overgebleven. Opteekenswaardig is het evenwel dat onder Karel den Groote die nochtans een bevorderaar was der volkstaal, de Latijnsche liturgie — vooral door Alcuinus — bij ons wordt bevestigd.

* * *

Wanneer bij ons de kloosterneerzettingen zich vermenigvuldigen